

לב להבין

הבנה ועיון במקרא

על סדר
פרשת השבוע

גיליון ס"ט
וזאת הברכה –
חג הסוכות
תשפ"ב

לב הדברים

ביאורי
מקראות

והנה המתבקש והראוי שבכור השבטים הוא יובילם, אבל כיוון שחטא – נדחה מגדולה זו, כמו שכבר אמר יעקב 'פחו כמים אל תותר'. ועל כן אמר משה 'יחי ראובן ואל ימות', היינו שלמרות שירד ממעלתו – עדיין יימנה בינות לשבטים. ומיד לאחר מכן מכתיר את יהודה כמנהיג השבטים. ובזאת מסתיימת הפתיחה – בהפסק פרשה פתוחה. ורק לאחר מכן פונה לברך את שאר השבטים.

וְלְאִשֶּׁר אָמַר בְּרוּךְ מִבְּנֵי אִשְׁרַי יְהִי רְצוֹנִי אֲחִיו וְטָבֹל בְּשִׁמְּוֹן רָגְלוֹ: (לג, כד)

יש להבין פשר ברכה זו שנייחדה לאשר – שיהא ברוך מבנים, ורצוני אחיו.

והנה בעת לידתו של אשר אמרה לאה אימו: 'בְּאִשְׁרֵי כִּי אֲשָׁרוּנִי בְּנֹת וְתִקְרָא אֶת שְׁמוֹ אֲשֶׁר'. ומשמעות הדבר – שאחר שזילפה – שפחתה, ילדה גם היא שני בנים ליעקב, מעתה אין כל ספק בכך שלאה וודאי שייכת לחלקו של יעקב, ובעצם בכך הויכוח הוכרע.

אך בזאת נבחין, באמרה 'כִּי אֲשָׁרוּנִי בְּנֹת', שרק הבנות, הלא הן נשות יעקב, הם אלו שאשרוהו בכך, ואילו בקרב הבנים המשיך להתחולל המאבק הגדול – מיהי באמת זו ששייכת לחלקו העיקרי של יעקב.

וזהו שאמר משה רבינו כאן 'ברוך מבנים אשר', היינו שכבר כעת גם הבנים מברכים ורוצים בו כשווה בין שווים. ולדבר זה יש משמעות גדולה, בהיות אשר אחרון בני השפחות, ובמה שהסכימו הכול למנותו כשווה בתוכם, בכך בא כלל ישראל לשלמותו ותפארתו, בשנים עשר שבטים החיים בשלום איש על מחנהו ואיש על דגלו.

וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹקִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ: (לג, א)

יש לעמוד על התואר שבא כאן 'איש האלוקים', וכי לא ידענו מיהו זה משה האיש, עד שהוצרכה תורה ללמדנו. וגם עצם הלשון 'וזאת הברכה אשר ברך משה' טעון ביאור, מדוע שינה הכתוב מדרכו, והרי לכאורה היה עליו לכתוב – 'ויברך משה את בני ישראל לפני מותו'.

והמתבונן ימצא שבעצם חייו ופועלו של משה רבינו מסתיימים בסוף פרשת האזינו, בעת שאמר לו השם לעלות להר נבו ולהיאסף אל עמיו. ופרשה זו כביכול נוספה לספר התורה, כמתארת את קורות ימי עם ישראל, מה בירכם משה קודם מותו.

ועל כן מצידם, נקרא משה 'איש האלוקים', כדרך שמכונים שאר נביאים בתנ"ך. וגם לשון 'וזאת הברכה' באה ב-ו' מוסיף על עניין ראשון ונעשה כאומר, ומלבד כל חייו ופועלו, זאת היא הברכה אשר בירכם לפני מותו.

וְזֹאת לִיהוּדָה וַיֹּאמֶר שְׁמַע יְיָ קוֹל יְהוּדָה וְאֵל עֲמֹ תִבְיָאֲנוּ יְדִיו רַב לֹא וְעֶזְרַי מִצָּרָיו תִּהְיֶה: פ (לג, ז)

לאחר ברכתו של יהודה מופיע הפסק פרשה פתוחה ולא סתומה, כדרך שיש בין כל שבט ושבט עד לסוף הפרשה כולה, ויש להבין משמעות הדבר.

והמעין במבנה הפרשה יראה שברכתם של ראובן ויהודה הם חלק מדברי הפתיחה לברכותיו של משה רבינו לבני ישראל. ואחר שתיאר את עובדת היותם שבטי ישורון למלך השם, חזר וביאר מי יהיה מנהיגם.

'מִי יִתְנֶנָּה פָּאָח לִי' – הַמִּסְעֵה הַגְּדוֹל מִשּׁוּר הַשִּׁירִים עַד לַמְּגִילַת קַהֲלָת

קיימא לן לדבר פשוט, שרק סוכה שצילתה מרובה מחמתה – כשרה. דומה כי יש בהלכה זו בכדי להגדיר את כל מהותו של חג הסוכות, שרב הנסתר בו על הגלוי וצללים כבדים מאפילים על הבנת משמעותו. ומלבד העניינים הרבים שבאו בעיקרו של יום, המעיין יראה שישנה לכאורה סתירה פנימית ומהותית המלווה את כל מה שנאמר בעניינו.

ראשית – בעצם עיקר קביעותו כ'חג הסוכות', כמו שאמר הכתוב – 'לְמַעַן יִדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם'. בפשטות הכוונה היא שהגן השם עליהם בענני כבודו והובילם בהשגחה מופלאה כאב הסוכך על בנו וכמלך ההולך לפני עמו. אבל כבר בגמ' איכא למאן דאמר שכוונת הפסוק לסוכות ממש שעשו להם בעת יצאם ממצרים. ולפי פירוש זה – הסוכה באה לבטא את ההיפך הגמור – וחג זה הוא זכר למצבם אז, בהיותם נוודים חסרי כול הנאלצים לשהות במבני עראי.

וגם לדידן דנקטי' שהוא זכר לענני הכבוד, הרי כבר אמרו בגמ' (סוכה ב.) 'אמרה תורה, כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי'. וגם זה לכאורה עומד בסתירה גמורה לעניינו של חג הסוכות, ואם היינו באמת רוצים לבטא את השגחת השם עלינו אז, היינו אמורים לכנות טרקלין מפואר ומשוכלל בכל מיני פאר ותענוגות בני אדם, זכר לאותם הימים שבהם לא חסרנו דבר.

שמו הנוסף של חג זה הוא חג האסיף, כמבואר בתורה 'חַג הַסֻּכּוֹת תַּעֲשֶׂה לָּךְ שִׁבְעַת יָמִים בְּאַסְפָּה מִגֶּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ... כִּי יִבְרַכְךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֶׂה יָדֶיךָ וְהָיִיתָ אֶהְיֶה לָּךְ שִׂמְחָה'. לפי העולה מהפסוקים החג נקבע בעת הזו כהודאה להשם על אסיף-התבואה שהתברכנו מאיתו, לכל השנה העתידה לבוא. ודבר זה הוא חלק מההשגחה הפרטית והמופלאה שאנו זוכים לה מיני הכניסה לארץ הקדושה – שעניי השם נתונות עלינו תמיד מראשית שנה ועד אחריתה. דא עקא, שיחד עם השמחה וההלל על מה שבידינו, חג זה הוא גם העיתוי שנבחר להיות בו הדין על המים – שכל חי האדם תלויים בהם. וכבר מיני קדם היו מרבים בהושענות ובתחינות – להיוושע ולהתברך מברכת אוצרות שמים. ושנית אנו נתקלים בסתירה – האמנם היא עת לשמוח במה שבידינו, או שמא עת תפילה וזעקה להיוושע מלפניו.

וגם במצווה המיוחדת לחג זה – מצוות נטילת ארבעת המינים קיימת אותה שאלה. בפשטות ענינה של נטילה זו היא כחלק משמחת האסיף כהודאה וכהלל והשם, כדמוכח לישנא דקרא 'וּלְקַחְתֶּם לָכֶם... וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים'. וכבר מצינו בתנ"ך שהיה הדרך להלל ולשמוח על ידי הדסים ולולבים. אבל מאידך, מלבד ההודאה וההלל מצינו שיש להם גם משמעות הפוכה לגמרי – ומנענעים אותם לכל רוחות העולם, בכדי לעצור רוחות וטללים רעים. וגם כאן נעמוד ונתמה לעניינם – האמנם הם ממיני השבח וההלל או כאמצעי שוועה וזיכרון לטובה.

סתירה זו מגיעה לשיאה במה שקבעו קדמונינו ז"ל, להיות קוראים בציבור את מגילת קהלת – בשבת שחל להיות בתוך החג. וכאן השאלה עולה עד שמי-שמים, וכי לא מצאו זמן ראוי יותר מאשר זמן שמחתנו, בכדי לקרוא מגילת-ספר זו שכל מהותה באה לבטא 'לְשִׂמְחָה מֵהָאָה עֲשֶׂה'. ויתרה מכך, שהרי כל שמחת האסיף נקבעה כהודאה על כל הטוב אשר זכינו לקבל מאיתו יתברך. ואם כן – אין לך כפיות טובה גדולה מזו, בשיאה של שמחה זו, לבוא ולהכריז שבעצם כל מה שקיבלנו הוא רק הבל הבלים ורעות רוח.

והאמת היא שעצם עניינה של מגילת קהלת טעון ביאור יסודי. כיצד ניתן לקחת את העולם המופלא שהקב"ה ברא לנגדנו והכול עשה יפה בעיתו, דבר סדור על אופןו, ולהכליל ולומר שהכול הבל ורעות רוח. וכי כיצד ניתן לבוא ולקבוע על סדרים ומקרים שקבע וטבע בורא העולם בעצמו, ולגנותם ולקבוע עליהם שהכול הוא 'מקרה רע'.

הדברים קשים לכשעצמם, ויקשו לנו שבעתיים כאשר נבחין שלא זו הדרך שהתורה מציגה. שהרי אין אנו מצווים על מאיסה והתנזרות מוחלטת מכל ענייני העולם, אלא אדרבא – התורה ניתנה לנו כ'תורת חיים' – לעבוד את הקב"ה מתוך העולם שברא לפנינו, ולהשתמש בענייניו במידה ראויה ונכונה, בכדי שנוכל לעבדו ולהיות נאמנים אליו, ובשום מקום התורה לא ריחקתנו מלאכול ולשתות ולשמוח בעמלנו.

אבל המתבונן יראה שכלל לא בא שלמה להחביל את ענייני העולם בעצם. אלא בא להראות כיצד נראה העולם לכשעצמו, מבלי שהוא משמש כתכלית וכאמצעי לאיזה דבר. אין הבור מתמלא מחולייתו ואין העולם מתבאר מתוך עצמו. וכמו שמסיים ומסכם את המגילה – 'סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם'. אבל אם תנסה לראות את העולם כמות שהוא לבד, תעלה הכל בידך.

וזה מה כוונת מה שאמרו בגמ' (שבת ל, ב): 'בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה... כתיב 'טוב כעס משחוק' וכתיב 'לשחוק אמרתי מהולל'. כתיב 'ושבחתני אני את השמחה' וכתיב 'ולשמחה מה זה עשה'. לא קשיא, 'טוב כעס משחוק' – טוב כעס שכועס הקדוש ברוך הוא על הצדיקים בעולם הזה, משחוק שמשחק הקדוש ברוך הוא על הרשעים בעולם הזה. 'ולשחוק אמרתי מהולל' – זה שחוק שמשחק הקדוש ברוך הוא עם הצדיקים בעולם הבא. 'ושבחתני אני את השמחה' – שמחה של מצוה, 'ולשמחה מה זה עשה' – זו שמחה שאינה של מצוה. העולם לכשעצמו – חסר פשר ומשמעות, ואינו שווה וכדאי לשמוח ולעמול בענייניו – לולי ניתן לו את המשמעות הנכונה, את הייעוד ואת התכלית, שהיא תיצוק את התוכן לכל מה שנעמול תחת השמש.

זה מה שיבאר לנו את העובדה שלמרבה התמיהה, שלמה המלך, מי שחיבר את מגילת קהלת, הוא זה שגם חיבר גם את שיר השירים – מגילה שלכאורה מציגה מבט שונה לחלוטין ממה שעולה מקהלת. אבל האמת היא שנקודת החידוש בשיר השירים היא שהאהבה הגדולה נותנת משמעות מיוחדת לכל העולם כולו.

ואם נרצה – נוכל לראות בכך את לב-ליבו של חג הסוכות. בניגוד לשאר המועדים, חג זה אינו על דבר מסוים שקיבלנו מאיתו יתברך, אלא על עצם מה שזכינו לחסות בצל כנפיו ולהיות עם-סגולתו בהנהגה מופלאה לעיני העמים, אם בימי המדבר בענני הכבוד, ואם בארץ ישראל בהשפעת היכול. והשמחה בו היא על עצם הקשר והקירבה שממשכת תמיד בכל עת ועונה.

ואם כן – חג הסוכות בא לבטא את התלות המוחלטת שאנו תלויים בו, כגמול עלי אימו. ועל כן יש בו משני הקטבים – מה זכינו מאור פניו, ומה היה לנו לולי זאת. יחד עם כל מה שאנו שמחים במה שקיבלנו, נצטוונו גם 'צא מדירת קבע' – כיוון שעלינו להודיע לדורותינו שמציאות זו אינה מוכרחת – אלא תלויה ועומדת במצבינו אנו ובכך שנבוא לחסות בצל כנפיו ולהיות ראויים לקרבתו ולאהבתו, כדבר האמור 'אשרי איש שלא ישכחך וכן אדם יתאמץ בך'.

ואמת מה נאדר קביעת החג הזה בתקופת השנה – כהשלמה לכפרת וריצוי יום הכיפורים. בראש השנה נוכחנו לדעת עד כמה אנו תלויים בו ובחסדו. ביום הכיפורים זכינו להיוודע מה רב טובו אשר סולח ומוחל לעדתו ושב לרצותם כבראשונה. ומה שמאחד את שני עניינים אלו – הוא חג הסוכות שיש בו מזה וגם מזה. שמחת ההתפייסות והקירבה, יחד עם ההכרה וההבנה כי שום דבר אינו מובן מאליו. וכמו שהיו הכול עונים ואומרים בשמחת בית השואבה 'אשרי מי שלא חטא, ומי שחטא ישוב וימחל לו'.

ובזה נבוא להבין בס"ד עוד עניין. איתא בחז"ל לבאר את עניין מוספי החג, שנתייחדו משאר מועדים בכך שבכל יום ויום היו פוחתים פר אחד: 'מה ראה להיות פוחת בכל יום, אלא למדך תורה דרך ארץ מן הקרבנות, שאם ילך אדם לאכסניא וקבלו ביום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות, בשני מאכילו דגים, בשלישי גבינה, ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קטניות'. היינו שמיום ליום ההתרגשות עם בוא האורח – פוחתת והולכת, ובהתאם לכך וכך גם יורדת התכונה שסביבו והסעודות שעורכים לכבודו. וכאן יש לך מקום לתמוה עד מאוד, וכי כיצד ניתן להשוות מעשה הדיוט לשולחן גבוה, והרי לכאורה היה צריך להיות להיפך הגמור – שמרגע לרגע תגדל ותרבה

השמחה בשכון השם בתוכנו, ובכל יום היינו צריכים להוסיף עוד ועוד פרים לרגל אותה השמחה, ולא להתרגל ולהפחית בערכה.

והנה אמרו שם דבר נוסף, שהוא כנגד אומות העולם שילך השם ויכלם. ועל כך גם היה מקום להתבונן - אם אנו חפצים להטיל בהם מארה ולהמעיטם, מדוע בכלל אנו מקריבים פרים לזכותם. אבל האמת היא שאנו מכירים בצורך בקיומם, רק שאנו יודעים שהם משמשים לעולם רק כאמצעי כדי להגיע לייעודו, ואם כן - ככל שהעולם הולך ומתקרב לתכלית זו, כך הולך ומתייחר הצורך שבהם, ובעת שעשו מילאו תפקידם, הם פוחתים והולכים עד שלבסוף עתידים לכלות לגמרי.

וייתכן שכאן נפתח לנו הפתח להבין את כל הפרשה כולה. בשיאו של שיר השירים - בפרשה האחרונה - העוסקת כל כולה בפסגת הקשר לעתיד לבוא, נאמר: 'מי יתגה קצח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקה גם לא יבזוז לי'. וכל הרואה עומד ותמה - וכי כיצד דווקא כאן - נפלנו משמים ארצה, ואיך ירדנו מפסגת הדביקות והאהבה - למצב של אח ואחות, שאינו מתקרב בערכו ובעומקו לקשר הנשגב שבין הדוד לרעה.

והתשובה היא שבעומק הדבר - אמת אמנם כך נראה למראית עין - אך עדיין יש בקשר האחוה מקום שגם הברית של שיר השירים אינה יכולה להעפיל אליו. הקשר בין אח לאחות הוא קשר טבעי וברור, שאינו צריך לשום דבר בכדי לבטא או לקיים אותו. ומעבר לזאת, אינו עניין רק ביניהם, אלא הוא קיים בעצם וברור וניכר לעין כל, כדמסיים קרא 'גם לא יבזוז לי'.

ובעומק - כל שיר השירים אינו אלא כאמצעי להגיע לתכלית זו. כל הביקוש והגעגועים - נכספו ליום שכבר לא יהיה בהם צורך. שהקשר יהיה טבעי וברור, ויהיה ניכר לעין כול, עד שלא יהיה מי שיעמוד וישאל 'מה דודך מדוד', אלא כולם יכירו ויראו את המובן מאיליו.

וגם בנמשל - התורה והמצוות הם ככלי וכאמצעי דרכם נוכל להיות ראויים להגיע לאותה מציאות של דביקות בהשם, כפי שהיא תבטא לעתיד לבוא - בעולם הבא. ובעת ההיא, ידיעת מציאות השם וגדולתו תהיה פשוטה וברורה מאליה, כדאמר קרא: 'ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את יי פי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם יי כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אפוך עוד'.

וזה עומק מהותו של חג הסוכות: פוחת והולך. כמו אומות העולם, יש דברים שאינם אלא אמצעי. ההתרגשות שפוחתת סביב בואו של האורח, אינה מחמת הזלזול שחל במעמדו, אלא אדרבא - היא מעידה על כך שמציאותו נהייתה חלק טבעי מחיינו. הסעודות שהולכות ויורדות, רק מעידות שכבר הקשר אינו זקוק לאמצעים חיצוניים בכדי לבטא אותו.

אפשר לראות דבר זה בעניין ה'אושפיזין' שבא ונכרך בחג זה. המתבונן בתולדות חייהם של שבעה דמויות נשגבות אלו, יראה שלכאורה יש ירידה בהנהגת השם עימם, ומה שזכה אברהם כבר לא זכה יצחק, ומה שקיבל יצחק - כבר נסתר מעיני יעקב, וכן הלאה. ואם ניקח את אברהם אבינו, הראשון, מול דוד המלך - האחרון, כבר לא נוכל להתעלם מההבדל העצום ביניהם. אברהם אבינו זכה שהציץ עליו בעל הבירה והנהיגו בהנהגה ניסית לעיני כל העולם, ואילו דוד רוב חייו עברו עליו במצוק וברדיפות. מן הצד היה נראה כאילו הקב"ה הולך ומסתיר את הנהגתו - אבל בעומק - הדבר רק מעיד על עומק הקשר שהולך ומעמיק ואינו נצרך להארות ולגילויים חיצוניים.

נמצא שאת מעגל החגים אנו פותחים בישבנו כבני מלכים סביב שולחן ערוך באור יקרות, ומסיימים בדירת עראי העשויה מפסולת גורן ויקב. פותחים בשיר השירים, וחותרים במגילת קהלת. אבל בניגוד למה שנראה, אין בכך כל ירידה בדרגה. אנו לומדים לשמוח בעצם הימצאות הקב"ה עמנו - ובאהבה הגדולה שנותנת משמעות מחודשת לכל חיינו. בלעדיה - העולם הוא הבל הבלים שאין בו ממש, ובהימצאה, גם סוכת עראי תהיה לנו לצל יומם ולמחסה מזרם וממטר.